

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2022.3.09
УДК 342.53(477)

*Бакумов О.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
міжнародного права факультету № 4
Харківський національний університет
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4003-1974*

ДОКТРИНАЛЬНІ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФЕНОМЕНУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

У статті визначаються особливості конституційної інституціоналізації юридичної відповідальності держави, а також пропонуються шляхи подальшої конкретизації цієї відповідальності в галузевому законодавстві та реалізації відповідних конституційних правоположень у взаємовідносинах людини з державою.

Метою статті є аналіз доктринальних та конституційних засад феномену юридичної відповідальності держави.

Ще у 60-х роках ХХ ст. французький дослідник М. Соренсен, аналізуючи юридичну відповідальність у міжнародному праві, зауважив, що «жодна інша тема не породжує стільки суперечок, як відповідальність держав, і жодна інша сфера не є такою неясною і заплутаною з точки зору теорії» [1]. І це цілком зрозуміло, адже донедавна домінуючим було сприйняття відповідальності як винятково індивідуальної якості людини [2], що не може бути поширена на державу як носія публічної влади.

Відтоді юридична наука збагатилася чималим доробком наукових розвідок у сфері досліджень феномену юридичної відповідальності держави як у межах загальнотеоретичної юриспруденції, так і в межах галузевих юридичних наук. Попри безумовну суто науково-теоретичну цінність таких розробок, вони зберігають ще й чимале прикладне значення – особливо у разі проведення в державі кардинальних конституційних реформ, що мають на меті інституціоналізувати, модернізувати та/або зробити ефективним означений державно-правовий феномен.

Досі в конституційно-правовій науці трапляються твердження на кшталт того, що «інститут відповідальності держави перед особою функціонує в Україні на рівні правового принципу, проте безсумнівним є той факт, що такий важливий інститут повинен знайти чітке нормативне закріплення на конституційному рівні» [3]. Водночас із цією тезою не можна погодитися, адже вищезначений інститут знайшов своє втілення та системне розкриття в українській Конституції ще у 1996 році, хоча, безумовно, з урахуванням сьогодення він потребує суттєвого переосмислення й відповідної модернізації.

У зв'язку з цим нагадаємо, що в умовах сучасної конституційної реформи актуальним завданням для України залишається реалізація на практиці моделі відповідального державного правління як важливого складника європейської конституційно-правової традиції. Така реалізація, водночас, передбачає не просто нормативну формалізацію певних юридичних концептів, але й передусім глибоке осмислення сутнісних елементів, що потребують нагального упровадження у сферу правореалізації. До їх числа, найперше, належать концепти верховенства права (або правовладдя, за термінологією С. П. Головатого [4]) та правової держави, які конституціалізовані в Україні (статті 1, 8 Основного Закону [5]). У контексті реалізації цих положень особливої ваги та актуальності набуває питання забезпечення реальності феномену юридичної відповідальності держави, адже, як відомо, «відповідальність держави перед громадянином – один з основних принципів правової держави» [6]. Реальність такої відповідальності залежить як від повноти врегулювання відносин у сфері взаємодії «громадянин – держава», так і від того, як відповідні норми діють на практиці.

Щоправда, маємо застерегти, що в історії політико-правової думки відповідальність держави тривалий час вважали недоцільною, що було властиве насамперед абсолютистським державним режимам та політико-правовим ідеологіям, що «освячували» їхнє функціонування.

Ключові слова: відповідальне державне правління, конституційне будівництво, права та свободи людини, правовий стан, підпорядкування праву, юридична відповідальність, юридичний позитивізм.

Політико-правовий досвід багатьох держав, і України в тому числі, переконливо довів, що свавілля з боку держави є небезпечним з огляду на те, що саме їй належить монополія на примус, аж до застосування до інших суб'єктів права (і до громадянського суспільства в цілому) прямого насильства. Найбільш концентровано модель такого насильства та свавілля втілює в собі держава, яка є антагоністичною до моделі відповідального державного правління, – безвідповідальна держава¹. Така держава провокує неконтрольоване (і, здебільшого, системне) свавілля з боку носіїв функцій державної влади, зумовлює неналежне

здійснення наданих їм повноважень, зловживання ними, живить корупцію, масові порушення прав і свобод людини, спричиняє занепад економічної та соціальної сфер тощо. І навпаки, високий рівень юридичної відповідальності держави перед громадянином та громадянським суспільством, зазвичай є запорукою успішної реалізації реформ, належного рівня державного управління суспільними справами, гарантією дієвості та ефективності реалізації прав людини, важливою передумовою зміцнення довіри людей до державних інституцій тощо.

Відтак, радикальне підвищення рівня відповідальності публічної

---

¹ Термін умовний, вжитий нами як антитеза поняття відповідальної (юридично відповідальної) держави.

влади перед людиною, суспільством та міжнародним співтовариством в умовах стрімкої глобалізації та розгортання інших провідних конституційно-правових трендів розвитку стало на порядок денний сучасного етапу національного конституційного будівництва цілком закономірно. Зокрема, з огляду на те, що навіть у новітній національній конституційно-правовій традиції відповідний напрям державотворення лише декларувався, проте реальних обрисів дійсно досі так і не набув. У цьому сенсі об'єктивно «назріла нагальна необхідність здійснення комплексного дослідження шляхів підвищення ефективності інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою, удосконалення законодавчої бази в напрямі розвитку та становлення інституту захисту прав людини як одного із основних пріоритетів правової держави – актуальної проблеми сучасного юридичного простору України» [7].

Підставою для такої комплексності є, звісно, вирішення цієї вкрай актуальної та болючої для України проблеми саме на конституційному рівні, на що ми вже звертали увагу у попередніх публікаціях [8; 9]. Принагідно ще раз наголосимо на тому, що ключовим, на наш погляд, є концептуальне розв'язання питання оптимального (у формально-юридичному та в матеріально-сутнісному сенсах) конституційного закріплення юридичної відповідальності держави, а також подальшої її конкретизації у галузевому законодавстві та реалізації на практиці. Безумовно, ретельне вивчення й критичне переосмислення конституційного досвіду із запровадження

й реалізації юридичної відповідальності держави у різних країнах є підставою для впровадження елементів такого досвіду в українській національній практиці державного та конституційного будівництва.

Між тим, досі конституційний досвід багатьох зарубіжних держав у цій сфері є малодослідженим, що вочевидь перешкоджає як адекватній науковій оцінці їх внеску у загальну цивілізаційну скарбницю політико-правового досвіду у цій сфері, так і коректним і науково обґрунтованим запозиченням елементів такого досвіду у процесі вдосконалення конституційної моделі юридичної відповідальності держави в Україні. Поряд із цим, маємо враховувати як спільність відповідного досвіду, так і наявність численних самобутніх, унікальних елементів, які стосуються тих чи інших особливостей конституційного інституту юридичної відповідальності держави як комплексного правового феномену.

Звертаючись до актуальної дотепер конституційно-правової спадщини, маємо відзначити, що традиційно тривалий час питання відповідальності держави аналізувалося в національній правовій думці слідом за успадкованою ще з радянських часів концепцією взаємної відповідальності держави та особи. Такий підхід ще й досі зустрічається у деяких сучасних наукових дослідженнях. Зокрема, він добре простежується у дисертаційних роботах таких вітчизняних авторів, як Н. В. Іванчук [10], А. В. Зимовець [11], В. М. Торяник [12], низці інших публікацій.

Згідно з таким підходом, взаємна відповідальність держави і людини – це «специфічний зв'язок, що ви-

являється у тому, що держава виступає як носій влади, а громадянин як суб'єкт, підкорений політичному авторитету (владі) держави» [13].

Для зарубіжної правової думки властивою є абсолютно інша доктринальна позиція, яка ґрунтується на уявленнях про сервісну роль держави та її безумовне підпорядкування праву. За цією концепцією підхід до взаємної відповідальності держави та людини не витримує критики, оскільки особа відповідальна не перед державою, а перед законом, застосовувати який у конкретних правовідносинах покликані компетентні державні органи, наділені відповідними повноваженнями. Натомість будучи «службою суспільства», саме держава відповідає перед ним і перед особою за свою діяльність. Так, класичним прикладом практичного втілення такої концепції може бути ФРН, де є усталене поняття безумовної відповідальності держави перед особою. І в Основному Законі, і в іншому законодавстві акцент робиться саме на відповідальності держави, і лише на ній одній. Що ж стосується відповідальності особи, то прийнято говорити про права і деякі обов'язки людини і громадянина.

Зауважимо, що з доктринального боку концепція взаємної відповідальності держави та людини має своїм підґрунтям юридичний позитивізм, який мав би тягти за собою тотожність вимог щодо встановлення цілей, підстав, меж, принципів юридичної відповідальності держави та особи. Проте на практиці вони суттєво різняться. Зокрема, для держави встановлюються специфічні види юридичної відповідальності, які ані за складом, ані за підставами, ані за способами притягнення до

відповідальності не співвідносяться із відповідальністю фізичної особи. З цього погляду закономірною вбачається специфікація цілей юридичної відповідальності держави, порівняно із цілями юридичної відповідальності людини. Такі цілі вбачаються, зокрема, у забезпеченні соціально корисної ролі держави і перешкодженні використанні її в інтересах носіїв державної влади за рахунок утиску прав і свобод людини і громадянина.

На користь своєрідності юридичної відповідальності держави свідчать і такі напрями відповідальності держави перед особою: 1) гарантування кожному його права і свободи; 2) бере на себе обов'язок і реально забезпечує права своїх громадян; 3) надає свободу виявити себе в усіх галузях соціально-політичного життя, за винятком сфер, прямо застережених у законах; 4) не має права обмежувати права і свободи, крім випадків, прямо передбачених законом; 5) не має права притягувати до відповідальності за відмову давати свідчення або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом; 6) гарантує захист судом прав і свобод людини та громадянина; 7) діє виключно в межах закону, має встановлені конституцією чіткі межі своїх повноважень; 8) відповідальна за неправомірні дії посадових осіб: перевищення влади, зловживання службовим становищем; 9) зобов'язана відшкодувати за свій рахунок чи за рахунок органів місцевого самоврядування матеріальну і моральну шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самовряду-

вання, їхніх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень; 10) гарантує право особи звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [14]. Складно уявити собі близькі за юридичною природою до вказаних напрями юридичної відповідальності людини і громадянина.

Вочевидь, з теоретичного і практичного боків плідним та евристично цінним є виокремлення і коректне розмежування спільного та особливого у феноменах юридичної відповідальності людини та юридичної відповідальності держави. Зазначена проблема потребує ретельного наукового дослідження. Ми ж поки що окреслили лише певні її обриси, значимі в контексті нашої розвідки.

З огляду на наведені вище позиції, оптимальною видається така концепція юридичної відповідальності держави, яка за жодних обставин не може вважатися «замінником», інваріантом доктрини взаємної відповідальності держави та особи. На користь такої позиції свідчать і новітні тенденції розвитку міжнародного права, з огляду на які об'єктивно розширюється й удосконалюється спектр суто міжнародно-правових механізмів притягнення держави до юридичної відповідальності, зокрема з боку міжнародних організацій та їх органів. Такий тренд правового розвитку значною мірою руйнує усталені штампи щодо розуміння юридичної відповідальності держави як форми самозобов'язування або самообмеження державної влади, оскільки запровадження відповідальності держави у міжнарод-

них інстанціях вказувало б на ширший контекст такої відповідальності, аніж відповідальність, що застосовується винятково національними судовими органами держави.

До числа провідних тенденцій конституційного регулювання юридичної відповідальності держави сучасні дослідники відносять: посилення ролі конституційного права, зокрема, у її реалізації; зміщення акценту відповідальності з людини на державу, держава зараз має нести основний тягар відповідальності; системність конституційно-правового регулювання питань відповідальності у взаємовідносинах держави і людини; поєднання загального і конкретного нормування [15]. Означені тенденції так чи інакше відбиваються у конституційному закріпленні елементів юридичної відповідальності держави, завдяки чому в науковій літературі сформувалося достатньо аргументоване бачення цього інституту саме як конституційно-правового. Він спирається на пряме конституційне визнання пріоритету прав людини, підконституційність та підзаконність діяльності держави та її органів, їх підпорядкованість примату права, суверенітет народу, легітимність влади, політичний плюралізм та політичну конкуренцію, відкритість і підконтрольність влади, інституціоналізацію омбудсмена, конституційного та адміністративного судочинства, обмеження імунітетів глав держави, суддів, парламентаріїв тощо. Характерно, що «на відміну від приватних осіб, державні органи законодавчо зобов'язані нести юридичну відповідальність відкрито, прозоро, щоб гарантувати наявність факту несення відповідальності перед громадянами. Ця сучасна практика

«відкритого уряду» в європейських країнах розглядається як основна функція та необхідна умова сучасної демократичної держави. Вона заснована на переконанні, що люди можуть тільки ефективно здійснювати свою конституційну роль наглядачів дій уряду» [16].

На наш погляд, реалістичність і дієвість інституту юридичної відповідальності держави набуває свого переконливого і найбільш чіткого практичного значення саме в разі конституціоналізації відповідного правового інституту та подальшої реалізації відповідних правових норм у правозастосовній практиці. Звісно, відправні елементи такого інституту мають набути інституціоналізації саме в розрізі конституційного регулювання, оскільки прямо стосуються найбільш важливих аспектів сфери державно-політичних відносин владарювання.

Конституційний інститут юридичної відповідальності держави в різних країнах зазнав неоднакової еволюції. Зокрема, генеральний напрям такої еволюції вказував на вектор від повної безвідповідальності (імунітету) держави за вчинені дії чи бездіяльність її органів (посадових осіб) до визнання такої відповідальності спершу в юридичній доктрині, а в подальшому – у конституційній площині і в поточному (галузевому) законодавстві.

У сучасній правовій доктрині конституціоналізація юридичної відповідальності держави в різних країнах означає не просто вищий нормативно-правовий рівень закріплення такої відповідальності, але змістовно вказує на те, що держава має рівноцінне значення як суб'єкт права поряд із фізичною особою. Вона

повинна нести відповідальність за свої дії та бездіяльність у випадках, обумовлених нормами права. Правова доктрина виходить із того, що жоден суб'єкт права не є вільним від юридичної відповідальності як елемента його статусу. Імунітет від відповідальності суперечить вимогам рівності всіх перед законом, перешкоджає належному забезпеченню й захистові прав людини у конкретних правовідносинах з боку держави, провокує зловживання владою або навіть – пряму сваволю з боку носіїв державної влади. Відтак, відповідальність держави є важливою умовою, що забезпечує довіру до держави. Отже, держава своєю діяльністю, у тому числі тією, що полягає у правовому регулюванні, не повинна уникати відповідальності за свою поведінку, або перекладати її на інших осіб, або встановлювати для себе привілейований режим її реалізації, або не передбачати її, або, передбачати, роблячи так, щоб відповідальність стала неможливою до реалізації фактично.

Другим вагомим елементом сучасної конституційної доктрини є пов'язаність відповідальності держави з виконанням нею своїх позитивних конституційних обов'язків з утвердження, забезпечення та захисту прав і свобод людини [17]. Якщо конституційне регулювання прямо чи опосередковано виходить із пріоритету прав людини, то, природно, що забезпечення утвердження такого пріоритету покладається на державу як публічно-правовий союз вільних та рівних громадян, об'єднаних задля досягнення спільних цілей. Як показано в літературі, «визначення людських прав, як можливості особи вимагати від держави забезпечення її

захисту, зумовлює соціальний вимір права. Це дає змогу через принцип субсидіарності поєднати ідеї лібералізму та комунітаризму. За таких умов громадянські й політичні права набувають характеристики негативних, оскільки для їх здійснення не потрібно певних активних дій держави, навпаки – ці права передбачають утримання держави від втручання у приватну автономію. У свою чергу, соціальні, економічні, культурні, колективні права є позитивними, оскільки їх реалізація пов'язана з виконанням позитивних обов'язків держави – їх конкретизації на рівні поточного законодавства та здійснення урядом політики адресної соціальної допомоги» [18]. Безвідносно до характеру означених особистих прав, їхньому забезпеченню кореспондує наявність у держави певного каталогу конституційних обов'язків, невиконання або неналежне виконання яких, природно, має тягнути за собою юридичну відповідальність, яка має бути невідворотною для держави так само, як і для фізичної особи. Зазначена концепція отримала назву концепції (доктрини) позитивних зобов'язань держави і набула популярності, зокрема, у зв'язку із поширенням та впровадженням юридичних позицій авторитетних міжнародних правозахисних інституцій, передусім Європейського суду з прав людини [19]. Своєрідність цієї відповідальності полягає в тому, що вона, так само, як і права людини і обов'язки держави щодо їх забезпечення, має конституційний характер. Дана відповідальність «не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як за-

стосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків» [20].

Характерно, що «визрівання», втілення та розвиток на конституційному рівні інституту юридичної відповідальності держави відбувалися в контексті систематизації та розширення каталогу конституційних обов'язків держави перед своїми громадянами, а потім – перед людиною взагалі. Відповідно, можна зробити висновок, що конституційний інститут юридичної відповідальності держави від самого початку набув чітко вираженого публічно-правового та людиноцентристського характеру, будучи тісно пов'язаним із необхідністю забезпечення, захисту та гарантування прав і свобод людини і громадянина.

Водночас реалістичність юридичної відповідальності держави набула додаткового виміру в умовах поступового утвердження і розвитку концепту поділу державної влади. Згідно з ним сконцентрована в одних руках, монополізована чи узурпована державна влада, зазвичай, не підлягає жодній реальній юридичній відповідальності, оскільки відсутній інституційний механізм, здатний «запустити» такий інститут. Ключовими елементами такого «пускового» механізму слід, виходячи із конституційного досвіду різних країн, вважати наявність органів спеціалізованої юрисдикції (зазвичай, йдеться про конституційне закріплення інститутів спеціалізованого конституційного та адміністративного судочинства), запроваджен-

ня органів контрольної влади (зокрема, інститутів омбудсмена тощо), норм-гарантій щодо недопустимості звуження, обмеження чи скасування конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також елементів юридичної відповідальності вищих органів державної влади та їх посадових осіб (зокрема, парламенту та парламентаріїв, президента, уряду, інших органів виконавчої влади) тощо.

Підсумовуючи маємо констатувати, що кожна держава, враховуючи передусім державно-політичні традиції владарювання, напрацьовані у цій сфері практики і моделі, стан розвитку законодавства та юридичної практики, рівень політичної і правової культури тощо, по-своєму підходить до визначення обсягу та специфіки конституційного регулювання юридичної відповідальності держави. Проте узагальнено конституційна інституціоналізація юридичної відповідальності держави вказує на таке: 1) не всі питання, що охоплюються відносинами такої відповідальності, врегульовуються виключно на конституційному рівні; 2) на конституційному рівні регулюються найбільш значимі, з точки зору законодавця, елементи, сторони, прояви такої відповідальності; 3) не врегульовані конституційними нормами питання юридичної відповідальності держави визначаються законами та/або іншими актами, рівними з ними за юридичною силою; 4) конституційна інституціоналізація цього виду юридичної відповідальності програмує подальшу інституціоналізацію його на законодавчому рівні: спершу формуються конституційні положення, а вже на їх основі здебільшого форму-

люються законодавчі норми; 5) нормативно-правовим стрижнем юридичної інституціоналізації цього інституту є положення Основного Закону держави, що мають фундаментальний та відправний характер; 6) вони мають розвиватися у підконституційних актах конкретизуючого значення; 7) їх реалізація здебільшого відбувається як у площині безпосередньої або первинної реалізації – у разі визнання норм конституції нормами прямої дії, так і у площині законодавчого регулювання (вторинної реалізації).

У структурному відношенні конституційне регулювання юридичної відповідальності держави має кілька взаємопов'язаних «вимірів»: інституційний, нормативно-правовий, функціональний, ціннісний. Так, в інституційному вимірі юридична відповідальність держави означає створення такого механізму, що складається з сукупності національних та міжнародних інституцій, які здатні притягнути суверенну державу до юридичної відповідальності в рамках, визначених відповідно національним та міжнародним правом, з метою забезпечення невідворотності покарання за вчинені нею протиправні (свавільні, злочинні тощо) дії (чи бездіяльність). Нормативно-правовий вимір означає фіксацію, передусім, на конституційному рівні принципів юридичної відповідальності держави, найбільш істотних видів деліктів, підстав та особливостей застосування юридичної відповідальності держави. Функціональний вимір вказує на те, що конституційне закріплення означеного виду відповідальності забезпечує реалізацію низки суспільно важливих функцій такої відповідальності, пе-

редусім правовідновлювальної, компенсаторної, правоохоронної, каральної, правовиховної тощо. Ціннісний вимір конституційного регулювання юридичної відповідальності держави вказує на те, що відповідний правовий феномен належить до каталогу конституційних цінностей, перебуває з ними у складних системних зв'язках та слугує забезпеченню ключових і визначальних суспільно корисних цілей – насамперед реальності, гарантованості й захищеності людини і громадянина, її прав, свобод і закон-

них інтересів у конкретному державно організованому суспільстві. Узгодженість вищезначених вимірів конституційного регулювання юридичної відповідальності держави слугує повноті й ефективності її реалізації на практиці. Досягнення такої узгодженості вбачається одним із ключових завдань конституційної реформи в сучасній Україні в аспекті модернізації конституційного інституту юридичної відповідальності держави.

Список використаних джерел

1. Max Sorensen, 'Principes de droit international public: cours général' (Volume 101) in *Collected Courses of the Hague Academy of International Law* (Brill | Nijhoff, Leiden | Boston, 1960).
2. Олена Гарасимів, 'Відповідальність та безвідповідальність: соціально-правова парадигма' (2014) 782 Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Юридичні науки 65-0.
3. Галина Задорожня, 'Дотримання принципу рівності всіх перед законом у контексті юридичної відповідальності громадянина і держави в Україні' (2008) 2 Юридичний вісник Повітряне і космічне право 43-5 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_2008_2_11> (дата звернення: 08.02.2022).
4. Сергій Головатий, 'Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки' (2010) 4 Право України 64-7; Сергій Головатий, 'Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія' (2011) 10 Право України 154-67.
5. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>> (дата звернення: 08.02.2022).
6. Олена Дашковська, 'Ідея взаємної відповідальності держави й особи в європейській політико-правовій думці' (2012) 2 Вісник НАПрН 105-13; Вікторія Середюк, 'Відповідальність держави як елемент поняття «правова держава»' (2015) 1 Часопис Київського університету права 42-5.
7. Олег Зайчук, 'Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні' (2014) 3 Часопис Київського університету права 311-12.
8. Олександр Бакумов, 'Конституціоналізація стратегічного курсу України в контексті доктрини юридичної відповідальності держави' (2018) 4 Право і Безпека 13-1;
9. Олександр Бакумов, 'Посилення юридичної відповідальності української держави в контексті сучасних трендів конституційно-правового розвитку' (2019) 1 Науковий вісник публічного та приватного права 67-3.
10. Наталія Іванчук, 'Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної Української держави' (автореф дис канд юрид наук, Київський національний університет внутрішніх справ 2007) 19.

11. Андрій Зимовець, 'Правове регулювання взаємної відповідальності держави та людини (конституційно-правовий аспект)' (автореф дис канд юрид наук, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого 2009) 18.

12. Володимир Торяник, 'Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі' (автореф дис канд політ наук, Дніпропетровський національний університет 2006) 17.

13. М Байтин и другие. *Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Социалистическое государство* (Юридическая литература 1972).

14. Віктор Ладиченко, 'Функціональний підхід до розуміння держави: питання про дотримання інтересів особистості' (2007) 36 Держава і право «Юридичні і політичні науки» 16-1.

15. Андрій Зимовець, 'До питання про особливості конституційно-правового закріплення принципу взаємної відповідальності держави і людини' (2008) 1 Форум права 157-63 <<http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2008-1/08zavdil.pdf>> (дата звернення: 08.02.2022).

16. Мар'яна Задніпряна, 'Принципи юридичної відповідальності держави, органів державної влади та їх посадових осіб в Україні та Європейському Союзі' (2014) 3 Право та інновації 97-04.

17. Юрій Баулін, *Розвиток конституційної доктрини української держави в рішеннях Конституційного Суду України* (Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; Конституційний Суд України; Національна академія правових наук України; Юридична фірма «Салком» 2014) 27.

18. Михайло Савчин, 'Конституційна традиція в Україні та перехід до модернізації національної правової системи' (2010) 2 Стратегічні пріоритети 83-9.

19. Станіслав Шевчук, 'Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини' (2010) 2 Право України 55-4; Ганна Христова, *Доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини* (дис докт юрид наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого 2019) 498.

20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01>> (дата звернення: 08.02.2022).

O. Bakumov, *Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional and International Law, Kharkiv National University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0002-4003-1974

Doctrinal and constitutional principles of the phenomenon of legal responsibility of the state

Abstract. The article defines the peculiarities of the constitutional institution-alization of the state's legal responsibility, as well as the ways of further specifying this responsibility in the sectoral legislation and implementation of the relevant constitutional regulations in the human-state relationship.

The purpose of the article is to analyze the doctrinal and constitutional foundations of the phenomenon of legal responsibility of the state.

Back in the 60's of the twentieth century, analyzing legal responsibility in the international law, the French researcher M. Sorensen noted that "no other topic raises as much controversy as the responsibility of states, and no other sphere is so vague and confusing in terms of theory." And this is quite understandable, since until recently the perception of responsibility as a purely individual quality of a person, which cannot be extended to the state as a bearer of public power, was dominant.

Since then, legal science has been enriched by a considerable amount of scientific research in the field of research on the phenomenon of legal responsibility of the state, both within general theoretical jurisprudence and within the branch of legal sciences. Despite the unconditionally purely scientific and theoretical value of such developments, they still retain considerable applicability, especially in the case of fundamental constitutional reforms in the country aimed at institutionalizing, modernizing and/or making a specified state-legal phenomenon.

The constitutional-legal science still states that "the institute of state responsibility for a person functions in Ukraine at the level of the legal principle, but it is undoubted that such an important institution must find a clear normative fixation at the constitutional level." However, this thesis cannot be accepted. According to the analysis, the aforementioned institute found its implementation and systematic disclosure in the Ukrainian Constitution in 1996, although, of course, taking into account the present and the accumulated experience, it needs significant rethinking and corresponding modernization.

In this regard, it should be reminded that in the context of the current constitutional reform, the implementation of the model of responsible state government as an important one in Ukraine remains an urgent task component of the European constitutional and legal tradition. Such implementation, in turn, involves not only the normative formalization of certain legal concepts, but also, first and foremost, a deep understanding of the essential elements that need urgent implementation in the sphere of justice. First of all, these include the concepts of the rule of law (or rule of law, in the terminology of S.P. Golovaty) and the rule of law, which are constitutionalized in Ukraine (Articles 1, 8 of the Basic Law of the State). In the context of implementation of these regulations of particular importance and relevance is the issue of ensuring reality of the phenomenon of legal responsibility of the state, because, as we know, "the responsibility of the state to the citizen is one of the basic principles of the rule of law." The reality of such responsibility depends not only on the completeness of the settlement of relations in the sphere of citizen-state interaction, but also on how the relevant norms work in practice.

However, it should be noted that in the history of political and legal thought, it is known that the responsibility of the state for a long time was considered inappropriate, which was peculiar to the absolutist state regimes and political and legal ideologies that "sanctified" their functioning.

Keywords: *responsible state government, state, human rights and freedoms, legal status, subjection to law, public authority, arbitrariness, legal responsibility, legal positivism.*